

Békési András

Cigánypolitika és identitás 1961–1989, 1993

A második világháború befejezése, valamint békekötések utáni társadalmi és politikai rendeződések gyökeresen nem érintették a magyarországi cigányok, romák közösségét. Az államhatalom sem foglalkozott velük több mint egy évtizeden keresztül, nem úgy mint a német kisebbséggel. Élethelyzetükben a politikai változások nem hoztak lényeges fordulatot: a kialakult helyi közösségi mozgástervekhez alkalmazkodva éltek. Külső szemmel nézve továbbra is kereskedtek vásárokon, házaltak ruhaneművel, foltoztak edényeket, zenéltek, stb. Igyekeztek nem útban lenni az erő arcát mutató államhatalomnak, legjobb bizonyítéka ennek, hogy cigánybandák vidéki búcsúk alkalmával zenéltek nemcsak a vásári forgatagban, hanem a tanácselnöknél is; valamint kivették részüket május elsejei felvonulásokon, és könnyen kapacitálhatóak voltak alkalmi zenekarként is.²⁹³

Mikor a magyarországi cigányságról esik szó, általában azzal a fogalommal kerül közbeszédbe, hogy roma – romák. Nem célokom szándékosan különbséget tenni a magyarországi cigányság csoportazonosságai megnevezései között, azonban fontos felhívni arra a figyelmet, hogy önmagában ez a szó alapvetően hibás, helytelen és rossz. Hibás, mert használata az 1989-es politikai fordulat után nem igényes megnevezéssel alakult ki, hanem az egyszerűsített politikai korrektség rövidlátása révén. Hibás, mert szakszóként durván egyharmadát fedi csak annak a közösségnek, amelyet a köznyelv ért rajta mégis érteni kíván rajta. Ez esetben a cigány elnevezés sokkal helytállóbb, s nem kell lázasan a megnevezések mögött hátrányos megkülönböztetést keresni. Rossz, mert használata mellőzi azon szakemberek munkájának eredményét, és helyes megnevezési törekvését. A félreértések elkerülése végett tisztázni, kell azt, ami a magyarországi cigányokkal kapcsolatban létezik: nem egy egységes kisebbségről van szó, etnikai értelemben sem és nyelvi értelemben sem. Ezzel párhuzamosan a velük foglalkozó szakirodalmak, tudományágak más-más megközelítéssel viszonyulnak a cigány közösségekhez. Nem mindegy, hogy néprajzi szempontból nézünk erre a közösségre, szociológiai érzékenységgel, esetleg nyelvészeti sajátosságokat keresve. Bármilyen aspektusból is közelítjük meg a magyarországi

²⁹³ KESZEGH István: *Tiszaigari gyűjtése 1949.* in: *Képek a magyarországi cigányság 20. századi történetéből.* (szerk. SZUHAY Péter, BARÁTI Antónia) Bp. 1993.

cigányságot²⁹⁴, mindig eltéréseket tapasztalunk a terminológiával kapcsolatban. Javaslatom szerint legcélravezetőbb, ha nyelvhasználatuk alapján három nagy közösséget látunk a cigány megnevezés mögött. A nyelvi alapú felosztást Heisinger Antal²⁹⁵ 1939-ben készítette, használata azonban meglehetősen szűk szakmai körökre korlátozódik. Számarányukban²⁹⁶ (közel 70 %) a legnagyobb közösség a nyelvváltáson már régebben átesett, s ma már csak magyarul beszélő, magukat magyarcigánynak – *romungronak* nevezők csoportja. Őket követi (22 %) a cigánynyelvet – a *romanit* – őrző, összefoglalóan *oláh cigányok* közössége. Nyelvük több dialektusra osztható, ezek közül a legismertebb a *lovári dialektus*. Nyelvváltásuk napjainkban fejeződik be. A harmadik cigány közösség (8%) a magukat beásnak nevezők csoportja. A beás román eredetű kifejezés, magyar nyelven jelentése bányász. Más kutatások²⁹⁷ alapján a *teknős* jelentést hordozza magában. Nyelvi niche-ük²⁹⁸ nem sokban különbözik az oláh cigányokétól, nyelvi státuszuk is hasonló. Társadalmelemző szűrőn nézve a cigánysággal kapcsolatban sajátos dilemma, hogy az azonos nyelvet beszélők, vagy az azonos kultúrában élők etnikai csoportját, vagy egy láthatóan erősen kirajzolódó szegénységi kultúrát²⁹⁹ tekintjük per definitionem cigányságnak.

A nyelv, nyelvhasználati alapú megnevezés tekinthető a legpontosabbnak, ezért Forray R. Katalin által szorgalmazott³⁰⁰ „*cigányok és romák*” terminológiára hívom fel a figyelmet. Ez nem jelenti azt, hogy többségi oldalról szándékosan aprózódott közösségekről kell feltétlenül beszélni, s ne lehetne egységesen tekinteni rájuk, ezzel a megközelítéssel semmilyen érzékenységet nem sértünk.

Több éves forrás feltáró történelmi kutatás tárgya a cigányokat és romákat érintő 1961. június 20-i párthatározat. A kutatás tárgya a határozat keletkezése és hatásmechanizmusának

²⁹⁴ Fontos megjegyezni, hogy magyarországi cigányságon szűken a trianoni Magyarország területén belül élő cigányok közösségét értem. Azonban a cigány közösségek eltérő, természetesebb etnikai elrendeződést mutatnak, ha az államhatároktól eltekintünk, s természetföldrajzi határok keretében nézzük őket (pl.: kárpát-medencei cigányok, ibériai cigányok, stb.).

²⁹⁵ NAGY Pál előadás, PTE BTK NTI Oktatás és Társadalom Doktori Iskolája 2007. október 3.

²⁹⁶ KEMÉNY István – JANKY Béla – LENGYEL Gabriella: *A magyarországi cigányság, 1971-2003*. Gondolat Kiadó-MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2004, 192.

²⁹⁷ Dr. TÁLOS Endre 2002. *A cigány és a beás nyelv Magyarországon*. In: KOVALCSIK Katalin (szerk.) *Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből*. Budapest: BTF-IFA-MKM. 295-303.

²⁹⁸ BÉKÉSI András: *Identitás és anyanyelv*. In: *Cigánysors I. - A cigányság történelmi múltja és jelene* (szerk: MÁRFI Attila) Cigány Kulturális és Közművelődési Egyesület, Pécs 2005.

²⁹⁹ SZUHAY Péter: *A magyarországi cigányság kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája*. Panoráma, Budapest 1999.

³⁰⁰ FORRAY R. Katalin: *A kisebbségi oktatáspolitikáról* In: *Gypsy Studies – Cigány Tanulmányok* 3. Pécs, 2000.

bemutatása, azzal az előfeltevéssel, hogy szerkezetében több, mint negyvenéves hatásmechanizmusok mutathatók ki.

Előzményként az 1957-ben megalakul a Magyarországi Cigányok Országos Szövetségét kell említeni. Mint majd azt látni fogjuk, megalakulását követően csak pár évet működhetett. Lényegében egy feladatot próbált megoldani, a cigány fiatalok iskoláztatását, és igyekezett közvetítő partner lenni az állami szervekkel, amire csak minimálisan volt fogadtatás.

A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának Politikai Bizottsága (továbbiakban PB) volt lényegében a legfőbb döntéshozó grémium a tanácsrendszerben. A hatvanas évek elején a PB-t Kádár János személyesen vezette, jegyzőkönyveit személyesen írta alá, tudta és jóváhagyása nélkül nem lehetett döntést hozni. Ezért is érdekes az a jelenség, melyre a kutatás első meglepetés részeredményeként szolgált, hogy előmunkálatok nélkül születik egy párthatározat, mely meghatározza a magyarországi cigányok hétköznapijait, hatása által megteremtí a mai napig váltakozó megítélésű cigánypolitikát. Nagyon nehéz azt elhinni, hogy ne lettek volna előzetes egyeztetések (véltetőleg voltak), de tény, hogy a PB anyagok forrásaiban előkészítő munkára utaló egyértelmű forrás nincs.

Valamint az is feltétlen érdekességnek számít, hogy a közhiedelemmel ellentétben nem egy párthatározat született „a cigánylakosság megjavításával” kapcsolatban. 1961-ben csak egy folyamat indult el, mely meghatározta a cigány identitás kereteit a tanácsrendszerben. A Politikai Bizottság rendre a következő cigánypolitikai határozatokat hozta:

- 1961. június 20. második napirendi pont: Előterjesztés a cigánylakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos feladatokról;
- 1963. március 5. harmadik napirendi pont: Jelentés az MSZMP P.B. 1961. június 20-i, a cigánylakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról szóló határozatának végrehajtásáról.
- 1963. november 12. nyolcadik napirendi pont: Különfélék, ezen belül második pont: Tervezet a cigánytelepeken élő lakosság lakáshelyzetének megjavítására.
- 1968. október 15. ötödik napirendi pont: Különfélék, ezen belül hatodik pont: Javaslat a cigánylakosság helyzetének megjavításával kapcsolatban tárcaközi koordinációs bizottság szervezésére.
- 1979. április 18. harmadik napirendi pont: Jelentés a cigánylakosság helyzetéről.

A határozat megalkotója Orbán László volt. Az általa megalkotott tervezet csak elindítja 1961-ben a cigánykérdés politikai, és társadalompolitikai irányvonalait. Ellenben közel két évtized alatt a pártvezetés nem tud úrrá lenni az önmaguk által elindított egyre összetettebbé váló társadalmi helyzeten. A '61-es párthatározat szétesztja a végrehajtandó feladatokat, melyek négy pontban foglalhatók össze: a) negligálta a cigányság nemzetiségi létét; b) oktatáspolitikai lépéseket indítványoz; c) egészségügyi beavatkozást kér a Közegészség és Járványügyi Állomások hálózatától; d) szociálpolitikai irányvonalként a lakáshoz való jutást, és a munkába állítást határozza meg. Egyidejűleg feloszlatja a Magyarországi Cigányok Szövetségét. Képzavarral élve: „államosítja a cigányságot”. Megszünteti a közösség önálló identitását, s állami igazgatás alá vonja az összes vélt problémájukat, pontosabban az állam szempontjából megoldásra váró problémájukat. Az állampárt vezetése eleinte minden eszközt igyekszik megragadni, hogy paternalista módon javítson a cigányok problémáin. Mikor ezt követő egy évtized során azt tapasztalja, hogy a széleskörű állami források bevonásával sem ér el érdemben semmiféle elvárható eredményt, szovjet mintát követ: politikai kommunikációs eszközökkel folytatja el az általa keltett, de megoldani nem tudott problémákat:

- egyes kérdéseket megoldottak, befejezettek tekintettek: a cigányok a szocialista társadalom egyenjogú tagjaivá váltak, beilleszkedtek a társadalomba;
- más kérdések részben megoldódtak, bizonyos pontokon még vannak problémák, melyek rövid időn belül már maguktól is megoldódnak: a cigányok osztálytársadalmi elfogadottsága, iskolázottságuk felzárkóztatásában, egészségügyi helyzetük javításában jelentős előre lépés történt;
- az esetek többségében azonban, melyekben lényegében semmilyen előrehaladást nem értek el, csak nagyon gyéren van nyom a forrásokban, ott is inkább csak így: „...amelyek eddig esetlegesek voltak, a jövőben jobban kell koordinálni”.³⁰¹

Távolságot tartva térben és időben, bizonyos értelmezésben a határozat célja nem mondható egyértelműen rossznak, vagy diszkriminatívnak. Sőt, egyes elemeit nézve nemes törekvésnek vehetjük, ha úgy tekintünk rá, mint egy tartós szegénysorsban sodródó népcsoportnak sztereotíp normákhoz való integratív törekvése. De nem erről van szó, ugyanis az alapintézkedések közé a következők tartoznak: szervezett identitáskialakítás, társadalmi réteg létrehozása (elsősorban szociális alapon), majd ennek izolálása. A közösségen belüli értékek

³⁰¹ Idézet az 1979. április 18-i PB ülés harmadik napirendi pontja alapján hozott határozatból. MSZMP pártarchívuma alapján 288.f. 5.cs. 233. őrzési egység

felmutatására esélyt sem ad a cigányságnak, a többségi társadalomban meglévő előítéletek felszámolását átgondolatlanul szervezik meg, a visszajelzésekkel későbbiekben nem tudnak mit kezdeni. Jó meglátás Orbán előterjesztésében, hogy munkához akarja mielőbb juttatni a cigány embereket, azonban nem fordít kellő figyelmet arra, hogy a társadalom minden szintjén saját erejükből legyenek jelen. Halat ugyan kapnak, de nem tanítják meg őket halászni. Társadalompolitikai szemmel lehetett látni, hogy többségükben iskolázatlan tömeges munkaerőt fognak jelenteni, és amennyiben ehhez rögzül megélhetési stratégiájuk, újratermelődővé válik helyzetük.³⁰²

A Határozatban megadott jelentési és végrehajtási határidők kikötése ellenére, legkorábban közel két év múlva veszik újra napirendre: 1963. március 5-én. Felülbírálják a megelőző határozatot, és a végrehajthatóság érdekében rövidített határozat születik. A Magyar Országos Levéltár archívumában ide tartozó forrásanyagok hiányosak. A jegyzőkönyv szerint Darabos Iván tartott előadást, majd hozzászóltak: Nyers Rezső, Brutykó János, Somogyi Miklós, Münnich Ferenc, Kállai Gyula és Kádár János. Azonban sem Darabos előterjesztő előadása, sem a hozzászólások nem találhatók meg az őrzési egységben. Egyedül egy jelentés szerepel, melyet későbbiekben elfogadtak, mert 1963. november 12-én már határozatként hivatkoznak rá.

A szöveg hangvétele igyekszik pozitív kicsengésű maradni, azonban már az első sorokban is kifejezésre jut: a Határozatban lefektetett célok lényegében anyagi okok miatt – a beszámoló időszakán belül – nem teljesülhettek:

„A cigánytelepek felszámolása a gazdasági feltételek hiánya következtében a jelenlegi lehetőségek mellett belátható időn belül nem oldható meg. Az ingyenes házhelyjuttatás megszűnt, az OTP által megállapított fizetési feltételeknek csak elenyésző részük tud eleget tenni. Állami lakásépítés a községekben jelentéktelen. Így a községi tanácsok nem látják a széttelepítés perspektíváit. A telepek kommunális ellátottságának növelése korlátozott, mert a községfejlesztési alap több évre előre más célra van betervezve.

...

³⁰² A politikai rendszer sajátos arculatát jelzi az archiválási rend szerint kéne lennie, de nem található egyetlen egy dokumentum sem a határozat tervezési folyamattól a végrehajtásig. Orbán tervezetét lényegében átnyomták a PB-n két égetőbbnek látszó kérdés között: a Magyar Dolgozók Pártjának tagsági vitája az MSZMP-ben, valamint Czinege János központi hadparancsnokság létrehozása kérdésköre.

Az eltelt időszakban még nem alakult ki széles társadalmi összefogás a probléma felszámolására, sok helyen a társadalmi szervek a gyakorlati munkában kevésbé aktivizálódnak. A munka rendszerint formális, sokszor kimerül a helyzetfelmérésben és tervekészítésben. Gyakori hiba még a PB. Határozat helytelen értelmezése: az ügy faji kérdésként való kezelése, a türelmetlenség a nevelő munkában, az általánosítás, a cigányság rétegződésének figyelmen kívül hagyása. A cigányság zöme sürgeti helyzetének megjavítását, jelentős részük hajlandó áldozatvállalásra és viszonylag kevés anyagi és erkölcsi támogatással rövid időn belül képes beilleszkedni a társadalom életébe.”³⁰³

Későbbiekben már nem születnek ennyire éles bírálatnak számító pártbizottsági határozatok.

A kutatás jelenlegi fázisában a központi (Magyar Országos Levéltár) és helyi (pl. Baranya Megyei Levéltár) forrásainak elemzésénél tart. Emellett a tanácsrendszeri végrehajtási szintekről (MSZMP KB Kulturális Osztály, MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztály) folyamatosan bővülő anyagok alapján a következő mondható el. A cigányok és romák „megjavítása” minden központi törekvés ellenére (elsősorban az Agitációs és Propaganda Osztály munkáját értem, melynek Orbán László 1961-ben vezetője volt) identitást tagadó, asszimilációs folyamatról kell beszélni. A határozat teljeskörű végrehajtására soha nem került sor. Ennek hátterében az áll, hogy a politikai akarat és a változó gazdasági teljesítő képesség révén csak részfeladatok megoldására, vagy elindítására került sor. 1961-ben 2100 cigány telepről van említés, s a hetvenes években kimutathatóan egyre kisebb hangsúlyt fektetnek a telep felszámolásokra. Az 1989-es politikai átrendeződés és gazdasági krízis során pedig már arra vonatkozó adatokat lehet olvasni, hogy változó formában ugyan, de újra épülnek telepek, putrik.

Külön kell választani határozatok gazdasági és politikai rendelkezéseit. Ezért állapítható meg az a jelenség, hogy a nyolcvanas években érdemben már nem foglalkozik a PB ezzel a kérdéssel, helyi (közigazgatási, tanácsai) szinten azonban vannak utalások a cigánypolitikai határozatokra. A cigánypolitika – cigánykérdés élesen kettéválik. Az egyik az önazonossági elismertség mentén, a másik a gazdasági és társadalmi kérdéskörökre polarizálódik. Ezért vált sajátossá, vitathatóvá a magyarországi cigánykérdés. Az 1993-ban elfogadott Kisebbségi

³⁰³ Idézet az 1963. március 5-i PB ülés harmadik napirendi pontja alapján hozott határozatból. MSZMP pártarchívuma alapján 288.f. 5.cs. 233. őrzési egység

Törvény beemelte a cigányokat és romákat az elismert hazai kisebbségek sorába, rendelkezik országos és helyi önkormányzatokról. Innen nézve a jog szerint lezártnak tekinthető az 1961-ben indult politikai intervenció. Másrészt nézve, maguk a cigány önkormányzatok által is hangoztatott kérdéskörökként, lényegében nem történt semmi az identitás elismerésén kívül. Továbbra is lényeges probléma a cigányok foglalkoztatottsága, egészségügyi helyzete és az oktatáspolitikának is számolnia kell különböző örökölt kérdésekkel (pl.: szakképzési és pályaválasztási esélyegyenlőség).

Summary

Gypsy politics and identity in Hungary 1961-1989, 1993

Key phrases: decision of the party committee of the Hungarian Socialist Workers Party (HSWP), János Kádár, László Orbán, identity, language identity, nationality, healthcare, education policy

On 20th June, 1961, a party decision was agreed on as the second agenda item of the meeting of the Hungarian Socialist Workers' Party's political committee meeting. With this decision, a process was started, which recreated the total social image of the Gypsy people in Hungary, while had an effect on the public thoughts about Gypsy people. First, it only had a slow effect, but later it became an every-day essential political topic: the so called Gypsy issue. The well-known party decision, which considered the Gypsy people of 1961, was made by László Orbán and it „nationalized” Gypsy people. The frames of the plan was rearranged and the original operation idea was rewritten by János Kádár. As opposed to the public thoughts, not only one, but five party decisions were born in connection with the „improvement of Gypsy inhabitants”: **1.)** 20th June 1961, second agenda issue: a recommendation about the tasks of the improvement of the situation of the Gypsy inhabitants. **2.)** 5th March 1963, third agenda issue: a report on how to manage the tasks of the improvement of the situation of the Gypsy inhabitants referring to the decision of the HSWP committee on 20th June 1961. **3.)** 12th November 1963, eighth agenda issue: different items, but the second one is: a plan about the improvement of living situation of the Gypsy people who live in Gypsy areas. **4.)** 15th October 1968, fifth agenda issue: different items, but the sixth one is: a recommendation on the organisation of a coordinating committee to improve the situation of the Gypsy inhabitants. **5.)** 18th April 1979, third agenda issue: a report on the situation of the Gypsy inhabitants.

These party committee decisions were the summit of the Gipsy politics of the council system, as in the 1980s, the council system was not able to support financially the successful background for the enforcement of the party committee decisions. During the political changes, between 1989-1993, the Gipsy people in Hungary was considered as a national minority with total rights for the first time through the law of LXXVII in 1993. The Hungarian state considered the issue as a *de jure* solved problem about the social and political debates on the Gipsy people. Unfortunately, it is not solved and cannot be solved even today (because of enforcement decrees and financial forms which are not cleared up, etc.)